

GYÉMÁNT RICHÁRD*

Az etnikai térszerkezet változása a szerbiai Dél-Bánátban

A 2011. évi szerbiai népszámlálás „eszmei időpontja” óta már hosszú évek teltek el, de a nemzetiségi kérdéskörre vonatkozó településsoros adatok viszonylag nehezen elérhetők. A Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatalának elektronikus honlapján számos érdekes – ugyanakkor részletes – adatot találunk a 2011. évi szerbiai népszámlálás vonatkozásában. A nemzetiségi eredményeket például országos, továbbá járási, az ún. „községi” (opština) szinten közzétették is, de a településsoros adatokat már nem „mellékeltek”. A délvidéki magyarság népességszámának csökkenése Jugoszlávia felbomlásától, illetve a délszláv háborúktól számítva egyre tragikusabb méreteket ölt. A magyarság lélekszámapadásának vizsgálatához mindenképp szükséges a területi, azon belül is az „alsóbb szint” behatóbb vizsgálata. Az egyes települések – városok és falvak – nemzetiségi összetételének változása nagyban meghatározza az egyes népcsoportok – nemzeti közösségek – jövőképét. Jelen tanulmány – terjedelmi okok miatt – nem törekedhet szélesebb körű vizsgálódásra, de mindenképp közölni szándékozik a legfontosabb – Dél-bánati – eredményeket, ugyanakkor bepillantást enged a térség vázlatos népesedéstörténetébe is. Ez utóbbi esetben főképp a magyarságra fókuszált a szerző, de más népcsoportok, így a németek, a románok, a szerbek, a szlovákok és csehek rövid történeti demográfiájába is bepillantunk.

A Délvidék – szerb eredetű szóhasználattal élve, a Vajdaság – területe megközelítőleg 21 500 km², amely három, nagyobb földrajzi tájegységre, a Bácskára, a Bánátra és a Szerémségre osztható. A Bánát területére (8 907 km²) jelenleg három körzet (okrug) esik. Ezek az Észak-, a Közép- és a Dél-bánati körzetek. Az Észak-bánati körzethez azonban három, jelentős magyar többségű bácskai község (járás) (opština) is tartozik. Az Ada, a Magyarkanizsa és a Zenta községek (járások) (opština) a szerb többségű Nagyikinda (Кикинда / Kikinda) központú Észak-bánati körzet alá rendelése minden bizonnyal a délvidéki magyarság elaprózódását is szolgálja. A Délvidéket (Vajdaságot) alkotó hét körzet (okrug) kialakításánál egyértelműen „negligálták” az egyes népcsoportokat, így figyelmen kívül hagyták a (tömb)magyarság érdekeit is; közigazgatásilag megosztották azt.

---

* egyetemi adjunktus, SZTE ÁJTK Statisztikai és Demográfiai Tanszék

I. A Dél-bánáti körzet nemzetiségi adatai

A Dél-bánáti körzet (Јужнобанатски округ / Južnobanatski Okrug) nyolc községet (járás), illetve 94 települést ölel fel. Fehértemplom, Kevevára és Versec községek (járások) területe, a történelmi Magyarország részeként az egykori Temes vármegyéhez tartoztak. Alibunár, Antalfalva, Ópáva, Pancsova, valamint Zichyfalva községek (járások) területe – 1920 előtt – jobbra a történelmi Torontál vármegye részei voltak. „Jobbára”, mert a jelenleg Alibunár községhez (járáshoz) tartozó Nagykárolyfalva és Temesmiklós települések egykoron Temes vármegyéhez tartoztak.¹ A Dél-bánáti körzetben csak szörványmagyarsággal találkozhatunk. A magyarság általában csak egy-egy településen képez többséget, máshol kisebbségben, az asszimiláció határán éli mindennapjait. Mivel a történelmi múltban – 1779 és 1873 között – a térség a Katonai Határőrvidék része volt, jogaik, illetve kiváltságaik megtartása végett rengeteg szerb határőr (grancsár) telepedett ide a családjával, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a térség területén a szerbség „felülreprezentált”. A szerbség mellett jelentősebb számú románságnak is otthont adott – és ad ma is – a vidék. A románság ezen a területen szintén a határ őrizetét látta el.² Egy szintén jelentősebb népességszámú népcsoport, a német viszont eltűnt a történelem süllyesztőjében.

1. táblázat

A Dél-bánáti körzet jelenlegi közigazgatása

A járás (község)		Terület (km ²)	Népesség (fő, 2011)	Települések száma		
magyar neve	szerb neve			Város	Falu	Σ
Alibunár község	Opština Alibunar	602	20 151	2	8	10
Antalfalva község	Opština Kovačica	419	25 274	1	7	8
Fehértemplom község	Opština Bela Crkva	353	17 367	1	13	14
Kevevára község	Opština Kovin	730	33 722	1	9	10
Ópáva község	Opština Opovo	203	10 440	1	3	4
Pancsova község	Opština Pančevo	755	123 414	3	7	10
Versec község	Opština Vrsac	800	52 026	1	23	24
Zichyfalva község	Opština Plandište	383	11 336	–	14	14
Összesen		4 245	293 730	10	84	94

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003. 34. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlöje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

¹ A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912. 358. p.

² FÉNYES ELEK: Magyarország s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék. Trattner-Károlyi Tulajdona. Pest, 1840. 200–206. pp.

1. térkép

A Dél-bánáti körzet községei (járásai)

Forrás: Vajdaság portál: <http://vojvodinaportal.com/hu/tornaierika?page=583&filter0=1> (Letöltés ideje: 2018. június 2.)

Alibunár községben (Општина Алибунар / Opština Alibunar) a magyarság „súlytalan”. A 18-19. században ez a terület is a Katonai Határőrvidék része volt, ahol pravoszláv szerbek és ortodox románok éltek. Az 1910. évi magyar népszámlálás idején – amikor a térség jobbára a történelmi Torontál vármegye Alibunári járásához tartozott – több román anyanyelvű személy élt itt, mint szerb. A trianoni békeszerződés aláírása (1920) után a térség a délszláv államé lett és a románság egyre inkább „kisebbségbe” került. Napjainkban megfogyva, de még mindig jelentősebb számban él a község (járás) székhelyén, Alibunáron (Алибунар / Alibunar), továbbá Keviszöllösön (Селеуш / Seleuš) és Petrén (Владимировац / Vladimirovac). Mindhárom település korábban román többségű volt, ma már a szerb dominancia érvényesül. Román többségű maradt Temesmiklós (Николинци / Nikolinci) és Végszentmihály (Локве / Lokve). Előbbi esetében 64,5%, utóbbinál 83,9%-os román többséget mutatott ki a Szerb Köztársaság Statisztikai Hivatala. A korábban említett Alibunár, Keviszöllös és Petre mellett szerb többségű helység Ferdinándfalva (Нови Козјак / Novi Kozjak), Понс (Иланца / Plandža), Kevedobra (Добрица / Dobrica) és az egykor – a második világháború végéig – németajkú Nagykárolyfalva (Банатски Карловац / Banatski Karlovac). Az Alibunár község (járás) területén egy szlovák többségű falu (89,6%), Újsándorfalva (Јаношик / Janošik) található, ahová 1812-ben ágostai hitvallású evangélikus szlovákokat telepített a falu egykori alapítója és névadója, gróf Sándor Fülöp.³ Az Alibunár község (járás) területén Alibunár és Nagykárolyfalva városi jellegű település, többi helység falunak minősül.

³ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Alibunári járásában*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2017. 12–13. pp., 22–24. pp., 25–26. pp.

2. táblázat

Alibunár község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)⁴

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Alibunár	3 431	61	2 052	1 318	3 007	58	1 837	1 112
Ferdinándfalva	768	8	695	65	636	5	551	80
Ilonc	1 727	12	1 492	223	1 422	17	1 220	185
Kevedobra	1 344	81	1 043	220	1 076	49	872	155
Keviszöllős	1 340	1	578	761	1 191	3	569	619
Nagykárolyfalva	5 820	103	5 336	381	5 082	63	4 684	335
Petre	4 111	22	2 259	1 830	3 868	8	2 285	1 575
Temesmiklós	1 240	9	129	1 102	1 131	8	131	992
Újsándorfalva	1 171	7	63	1 101	966	3	49	914
Végszentmihály	2 002	5	33	1 964	1 772	13	36	1 723
Összesen	22 954	309	13 680	8 965	20 151	227	12 234	7 690

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 32. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közléje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Antalfalva községhez (járáshoz) jelenleg nyolc település tartozik. A mai község (járás) települései a történelmi Magyarország fennállása alatt Torontál vármegye Antalfalvai járásához tartoztak, kivéve Torontálputnok (Путниково / Putnikovo), mivel – a jobbra Bosznia-Hercegovinából és Horvátországból érkező szerbek által benépesített „telepesfalut” – később létesítették. Antalfalva község (járás) székhelye, Antalfalva (Ковачица / Kovačica) városi jellegű település. A további helységek: Cserépalja (Црепаја / Срепаја), Nagylajosfalva (Падина / Padina), Számos (Самош / Samoš), Torontáludvar (Идвор / Idvor), Torontálvásárhely (Дебелџача / Debeljača) és Újzozora (Уздин / Uzdin). Antalfalva község (járás) igazi „unikumnak” mondható a Délvidék (Vajdaság) 45 községe (járása) között, mivel – a Bácskában fekvő Bácspetrőc községen (járáson) kívül – itt alkot – 10 577 fővel (41,8%) – többségi népcsoportot az ágostai hitvallású evangélikus felekezethez tartozó szlovákság. A község (járás) területén két településen, a járás székhelyén, Antalfalván (82,2%), valamint Nagylajosfalván (95,4%) továbbra is domináns népelem a szlovákság. Újzozorán pedig a románság alkotja a többséget (72,9%). A helyi románság az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc történetébe is beírta magát, mivel nem fordult el a „magyar üggyől”, ezért a környékbeli telepü-

⁴ Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovartartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

lések szerb martalócai kirabolták és felgyújtották a falut.⁵ További négy település szerb-ajkú, ezek Cserépalja, Számos, Torontáludvar, valamint Torontálputnok. Ez utóbbi helység a község (járás) egyedüli nem történelmi települése, mivel csak 1925/1926 körül létesítették Ujzora határában. A szerb „telepesfalu”, amely nevét Radomir Putnik (1847-1917) szerb vajda, a szerb nemzeti hős után kapta, aki – egyebek mellett – sikeresen harcolt egységeivel az első világháborúban az osztrák-magyar haderő ellen.⁶

Torontálvásárhely az egyedüli magyar többségű település az Antalfalva község (járás) területén. A falut 1794-ben alapította az a 250 református magyar család, akik Hódmezővásárhelyről, Szentesről, Makóról és Gyomárról érkeztek. A helység magyar lakóinak többsége még ma is a református egyház híve. Ez ritkaság a Délvidéken, különösen a Bánátban, ahol a magyarság inkább a római katolikus felekezethez kötődik. Ugyanakkor a helyi magyarság egy kisebb hányada a római katolikus egyház tagja. A református templomot még 1838-ban felépítették. A református mellett a későbbiek folyamán a római katolikus közösség is megerősödött. Azonban a római katolikus templom felépítéséig hosszú időnek kellett eltelnie és maga az építkezés sem haladt gyorsan. A templomot 1960-ban kezdték építeni és csak 1983-ban fejezték be. „Nagyboldogasszony” tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapiját augusztus 15-én tartják. Az igehirdetés nyelve a magyar. Jelenleg önálló plébánia. A településen egyre inkább gyarapodó szerb népcsoport 1935-ben építette fel pravoszláv templomát, amelyet „Urunk színeváltozása” („Вазнесења Господњега” / „Vaznesenja Gospodnjeg”) tiszteletére szenteltek fel. Ünnepnapiját – a szerb ortodox liturgia szerint – augusztus 19-én tartják. A liturgikus nyelv a szerb.⁷

Torontálvásárhely és lakói jelenlegi helyzetéről a következőket érdemes megjegyezni: „A gyárakat kivétel nélkül bezárták, illetve privatizálták, és az lett a sorsuk, mint annyi más vállalatnak. A lakosság munka nélkül maradt. Most néhány iparos van a faluban, meg a termőföld ad megélhetést az embereknek. Torontálvásárhely környékén sokan foglalkoznak juh- és sárgarépa-termesztéssel. [...] Munkalehetőség híján egyre többen vándorolnak ki külföldre. Szinte Európa minden országába mennek megélhetést keresni. Éppen ezért 250 üres ház van a faluban és 20-25 ezer euróért már nagy portás, nagyon szép házat lehet venni a faluban. Bakator János, a helyi általános iskola igazgatóhelyettese szerint egyre több belgrádi vásárol itt magának ingatlant. Torontálvásárhelyen összesen 2000 ház van, ennek – a becslések szerint – a 15 százaléka üresen áll. [...] Az iskola is hatalmas: 29 tanterme van. Bakator János, a Moša Pijade Általános Iskola igazgatóhelyettese azt mondja, náluk még mindig 20 körüli létszámúak az osztályok. Ő a harmadikosokat tanítja. Bajsza alatt mosolyogva jegyzi meg, van egy kuriózum is ebben az iskolában: két tanítóbácsijuk is van. Rajta kívül Antal Ferenc dolgozik még itt. Az iskolának 429 diákja van, ebből 167 diák magyar nyelven tanul. Bakator Judit, nyugalmazott tanítónő, János édesanyja azt meséli, hogy az ötvenes években 3 magyar tagozat is volt, a szerb tanulók pedig olyan kevesen voltak, hogy kombinált tagozatokat nyitottak számukra. Aztán a hatvanas években megindult a pro-

⁵ REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: Borovszky Samu: *Torontál vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai, Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 133. p.

⁶ *Az SZTE Klebelsberg Könyvtár honlapja*: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/putnik.html> (Letöltés ideje: 2018. június 1.)

⁷ *A Bánái Szerb Ortodox Helytartóság honlapja*: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajsko-namesnistvo/debeljaca/> (Letöltés ideje: 2017. augusztus 3.)

paganda, hogy a magyar szülők is írássák szerb osztályba a gyereküket, mert majd jobban érvényesülnek. Ez a folyamat néhány évvel ezelőtt ért véget. A Magyar Nemzeti Tanács kampánya, illetve az oktatási-nevelési támogatás, meg az odafigyelés a magyar diákokra vezetett oda, hogy most már alig találunk magyar gyerekeket a szerb tagozaton. Minden tantárgyat magyar nyelven tanulnak a diákjaink. Igaz, vannak olyan tanáraink, akik Belgrádból, vagy Nagybecskerekéről, Muzslyáról utaznak ide, de megoldottuk a szaktanári ellátást – meséli János és hozzáteszi, hogy most a magyar tagozaton 17 első van az iskolájukban, a második osztályban 22-en, a harmadikban 24-en a negyedikben pedig 27-en tanulnak. Az utóbbi évek elvándorlása azonban meglátszik a diáklétszámon is. Csak az ő osztályából még ebben a tanévben négy kisdíák távozik szüleivel együtt. [...] Szorgalmas és törekvő nép lakja Torontálvásárhelyet.”⁸

3. táblázat

Antalfalva község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)⁹

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Antalfalva	6 764	34	558	6 172	6 259	34	593	5632
Cserépalja	4 855	31	4 280	544	4 364	24	3 810	530
Nagyajosfalva	5 760	2	55	5 703	5 531	Nincs adat	84	Nincs adat
Számos	1 247	9	1 119	119	1 004	7	879	118
Torontálputnok	243	1	237	5	200	Nincs adat	192	Nincs adat
Torontáludvar	1 198	5	1 126	67	974	8	868	98
Torontálvásárhely	5 325	2836	1 735	754	4 913	2 424	1 657	832
Újzora	2 498	17	349	2 132	2 029	17	324	1 688
Összesen	27 890	2 935	9 459	15 496	25 274	2 522	8 407	14 345

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima I. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 34. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közléje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Fehértemplom község (járás) (Општина Бела Црква / Opština Bela Crkva) a magyarság szempontjából szintén gyéren lakott vidék. A történelmi Magyarország felbom-

⁸ KABÓK ERIKA: *A magyar gyerekek „visszatértek”*, in: FODOR ISTVÁN (szerk.): Szórványlétben II., Magyar Szó, Újvidék, 2017. 207–212. pp.

⁹ A „Nincs adat.” megjegyzés esetén, adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, emiatt – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

lása előtt a települések az egykori Temes vármegye Fehértemplomi járásához tartoztak, amelynek központja, a többségében németajkú Fehértemplom rendezett tanácsú város volt. A szerb többségű Krassószombat, valamint a nagyjából magyarok által lakott Udvarszállás a történelmi Krassó-Szörény vármegye Jámi járásához tartozott. Napjainkban a községet (járást) alkotó 14 település közül csak Fehértemplom, a község (járás) központja városi jellegű település, a többi helység falunak minősül. A települések közül Csehfalvát (Чешко Село / Češko Selo) a múltban és napjainkban is jobbra csehek lakták, illetve lakják. Igaz, nincsenek sokan, de igazi „unikumnak” számít ez a népcsoport a térség nemzetiségi sokszínűségében. A csehek még az 1800-as évek első felében érkeztek Krassó vármegye, illetve a Katonai Határőrvidék (Oláh-bánsági Határőrezred) területére, ahol favágással, fafeldolgozással, erdőműveléssel, valamint szénégetéssel foglalkoztak. A csehek harmadik vándorlási hulláma, már belső vándorlás volt, mivel a csehek egy része a hegyvidék völgyeiből – az ún. Klisszurából – a Bánság lapályosabb, dombosabb vidékeit célozta meg, jobbra Temesben.¹⁰ A római katolikus csehek, ha megfogyva is, de a mai napig léteznek, akárcsak Körtéd településen, ahol, bár szerb dominancia van, de egy kisebb cseh közösség is a magáénak vallja a falut.

Gerebenc (Гребенац / Grebenac) az egyedüli, jobbra román ortodox felekezetű románok által lakott helység, amely a környékbeli szerb többség ellenére masszívan tartja románságát.

Magyar szempontból jelentős – az egyik legkisebb lélekszámú délvidéki magyar település – Udvarszállás (Добричево / Dobričevo). A románság egykori fellegetvárának számító történelmi Krassó-Szörény vármegyében nagyon kevés magyar többségű helység volt, ezek közül az egyik, a délszláv államhoz került Udvarszállás. A helységet – a szerbajkú Krassószombattal egyetemben – az 1923. november 24-én megkötött belgrádi egyezmény értelmében a románok átadták a délszlávoknak a környékbeli – jobbra románok által lakott – Csorda (Ciortea) és Jám (Iam) települések ellenében. A végleges határt – a délszláv-román határszakaszon – csak 1924. április 10-én állapították meg. Udvarszállást később – feltehetően 1825-ben – alapították, kezdetben római katolikus németek lakták, akikhez csehek és szlovákok csatlakoztak, azonban ezek idővel jobbra elvándoroltak. Helyükre római katolikus magyarok érkeztek. A településen a magyarságmegtartó erőt a periférikus helyzettel, a fiatalok elvándorlásával, illetve a szerb „tengerrel” szemben csak a templom és az iskola biztosítja. Ez utóbbi a gyér gyermekszám miatt egyre nagyobb bajokkal küzd. Kevés helyen aktuálisabbak az erdélyi Reményik Sándor (1890-1941) költő – 1925-ben papírra vetett – szavai: „*Ne hagyjátok a templomot, / A templomot s az iskolát!*”¹¹ Fehértemplom község (járás) többi települése szerb többségű, ezek: Gajtás (Кажтасово / Kajtasovo), Fehértemplom (Бела Црква / Bela

¹⁰ A csehek három nagyobb hullámban érkeztek – Cseh- és Morvaország térségéből – a Bánság területére. „*A „harmadik telepeshullám” már jórészt az 1830-as években – V. („Jóságos”) Ferdinánd uralkodása (1835-1848) idején – indult és az 1848-1849-es forradalom és szabadságharcot követően is zajlott az 1860-as évekig. Sajátossága, hogy elsődlegesen „belső vándorlás” volt, vagyis a hegyvidéki csehek egy része a Bánság alföldi vidékeire költözött. Ezt főleg a megélhetési és egyéb okok - pl. időjárási szélsőségek - motiválták. Ekkor – 1833-ban – létesült a temesi – mai napig létező – Csehfalva (České Selo).*” GYÉMÁNT RICHÁRD: *A Bánság újratelepítése, különös tekintettel a 18. századi telepítési folyamatokra.* In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Forum, Acta Juridica et Politica* 2015/1. 45. p.

¹¹ LÉPHAFT PÁL: *Udvarszállás. Milyen fogadalmat tett Horváth István?* In: Fodor István (szerk.): *Szörvénylétben I., Magyar Szó. Újvidék, 2016. 219–224. pp.*

Crkva), Karasjeszenő (Јасеново / Jasenovо), Körtéd (Крушчица / Kruščica), Krassósombat (Банатска Суботица / Banatska Subotica), Kusics (Кусић / Kusić), Palánk (Банатска Паланка / Banatska Palanka), Szőlőshegy (Калуђерово / Kaluđerovo), Temesváralja (Дупљаја / Dupljaja), Varázsliget (Врачев Гај / Vračev Gaj) és Vöröstemplom (Црвена Црква / Crvena Crkva). A jelenleg szerb többségű helységek – Fehértemplom kivételével – jobbára a Középkori Magyar Királyság „alkonyától”, illetve a török hódoltság idejétől számítottak annak. A pravoszláv szerbek olyan jelentős szerepet játszottak a térség életében, hogy ezekből a településekből – egyéb, jobbára szerbek által lakott helységek mellett – a Pancsova (Панчево / Pančevo) központú Német-bánsági ezred területének keleti részéből, valamint a Karánsebes (Caransebeș) központú Oláh-bánsági ezred térségének nyugati részéből egy új határőrvidéki területet létesítettek. Az 1838-ban, Fehértemplom központtal felállított speciális közigazgatási egység, 1845-től az Illír-bánsági ezred nevet vette fel. A Katonai Határőrvidék megszüntetésével, ún. „polgárosításával”, 1873-ban a térséget Temes vármegyéhez csatolták. Az egyes településekből pedig kialakították a Fehértemplomi járást, Fehértemplom központtal.

Fehértemplom a szerbiai Bánát egyik legrövidebb város. Eredetileg – a hagyomány szerint, a későbbi magyar királynő (1740-1780), Mária Terézia születésnapjának tiszteletére – 1717. május 13-án alapították az ekkor ideérkezett római katolikus német telepesek, akiket az első bánsági kormányzó, a Lotaringiából származó gróf Claude Florimond de Mercy (1666-1734) telepített le. A németek az itt húzódó erdőségektől hódították el a későbbi város területét. Szorgalmuknak köszönhetően a település hamar felvirágzott. Habár számos háborús és egyéb csapás érte a helységet és annak döntően németajkú polgárságát, az iparnak, a kereskedelemnek, továbbá a szőlőművelésnek, valamint a borászatnak köszönhetően a város meggazdagodott.¹² Az 1872-es esztendőben már szabad királyi városi címet is kapott, bár 1876-ban „lefokozták” Temes vármegye rendezett tanácsú városává. Fehértemplom a második világháború végéig megőrizte német többségét. Ekkor – 1944-ben – a bevonuló jugoszláv partizánok táborokba hurcolták és ott megtizedelték a kegyetlen körülmények között tartott németseget. A németek kálváriája éveken át tartott, majd 1948-ban – a délvidéki gyűjtőtáborok megszüntetésének évében a túlélők – elhagyni kényszerültek szülőföldjüket – így „Weißkirchen” városát is –, jobbára Németországban leltek új hazára.

¹² REISZIG EDE: *Fehértemplom*. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1914. 432. p.

4. táblázat

Fehértemplom község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)¹³

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Csehfalva	46	1	6	39	40	Nincs adat.	7	Nincs adat.
Gajtás	287	10	253	24	262	13	199	50
Gerebenc	1 017	9	100	908	818	7	88	723
Fehértemplom	10 675	180	8 222	2 273	9 080	169	6 864	2047
Karaszeszenő	1 446	18	1 220	208	1 243	19	997	227
Körtéd	989	6	706	277	864	7	614	243
Krassószombat	200	11	170	19	169	6	129	34
Kusics	1 361	1	1 136	224	1 164	4	907	253
Palánk	837	4	752	81	682	3	585	94
Szőlőshegy	132	–	130	2	94	Nincs adat.	85	Nincs adat.
Temesváralja	854	6	775	73	738	7	631	100
Udvarszállás	226	200	16	10	199	167	16	16
Varázsliget	1 568	9	1 483	76	1 348	14	1 090	244
Vöröstemplom	729	4	685	40	666	6	503	157
Összesen	20 367	459	15 654	4 254	17 367	425	12 715	4 227

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet.

Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 32. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlöje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Kevevára község (járás) (Општина Ковин / Opština Kovin) egykoron – 1920-ig – a történelmi Temes vármegye Kevevárai járását alkotta. Jelenleg a községben (járásban) tíz település található. Ezek közül nyolc volt történelmi település, amely már a trianoni békeszerződés aláírása előtt is önálló volt, kettő – Emánueltelep (Шумарак / Šumarak), illetve Kisbálványos (Мало Баваниште / Malo Bavanište) – pedig utóbb lett közigazgatásilag önálló helység, addig külterületnek minősült. Kisbálványost, 1947-ben létesítették, amikor Dél-Szerbiából szerb lakosok telepedtek oda. Emánueltelep pedig egykoron

¹³ A „Nincs adat.” megjegyzés esetén, adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, emiatt – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

Dunadombó külterülete volt. A tíz település közül csak a község (járás) központja, Kevevára (Ковин / Kovin) városi jellegű település, a többi helység falunak minősül. A községben található települések – Székelykevét (Скореновац / Skorenovac) kivéve – szerb többségű helységek. Azonban csak Deliblát (Делиблато / Deliblato), Dunadombó (Дубовац / Dubovac), Gálya (Гая / Gaj), Homokbálványos (Баваниште / Bavanište) és Kevepallós (Плочича / Pločica) voltak a múltban nagyjából pravaszláv szerbek által lakott falvak. Igaz, Delibláton jelentős számú román, Kevepallóson pedig német élt. A mára elszorbesedett Kevevára és Homokos (Мраморак / Mramorak) egykoron – 1910-ben – német többségű helységek voltak. A Homokoson egykor élt németek – egyedülálló módon – nem római katolikusok, hanem ágostai hitvallású evangélikusok voltak. A németek azonban 1944 és 1948 között, akárcsak máshol a Délvidéken, a jugoszláv partizánok „etnikai tisztogatása” következtében tűntek el. Templomaikat – a kevepallósi római katolikus, és a homokosi ágostai hitvallású evangélikus templomot – lerombolták. A 2011. évi szerbiai népszámlálás újdonsága, hogy amíg 2002-ben két magyar többségű település volt a községben (járásban), addig Emánueltelep 2011-re szerb többségű helységgé vált. A magyar ajkú Székelykeve viszont a Kárpát-medence viszonylatában is egyedülálló, mivel a „Kárpát-medence legdélebbi magyar pontjának” tartják. A település lakói római katolikus vallású Al-dunai székelyek. Székelykeve területe a középkorban is lakott volt, de a népesség idővel kiveszett innen is. Az egykori katonai határőrvidéki adminisztráció – 1869-ben – egy bizonyos Gyurgyevits ezredest bízott meg, hogy a térségben új települést létesítsen. A helység a Gyurgyevó nevet kapta. Első lakói jobbra Torontálból származó magyarok voltak, akik a Duna folyam áradásai miatt nem tudtak megmaradni. Az 1870. évi nagy áradás elmosta a falut, ekkor a magyar családok egy része visszavándorolt oda, ahonnan korábban érkezett. A helyben maradt magyarok és bolgárok 80 német családdal egészültek ki, akik szintén Torontálból – Györgyházáról (Велика Грета / Velika Greda), Szécsenfalváról (Дужине / Dužine) és Zichyfalváról (Пландиште / Plandište) – érkeztek. Az 1876. évi árvíz ismét mindent elmosott. Ezt követően 1883-ban a magyar kormányzat bukovinai székelyeket telepített a területre. Az 1887-es esztendőre nyilvánvaló lett, hogy Gyurgyevo helye a Duna folyam áradásai miatt nem tartható. Ezért az új falut – Székelykeve néven – magasabb helyen, Kevepallós és Kevevára határában alapították meg.¹⁴ Időközben a németek és a bolgárok kivesztek a faluból, amely így székely településsé vált. A helyi székelység a római katolikus felekezethez tartozott és tartozik ma is, templomukat 1891-ben építették és I. (Szent) István magyar király (1000–1038) tiszteletére szentelték fel. Ünnepnapját augusztus 20-án tartják. Liturgikus nyelv a magyar. A helyi székelység napjainkban az agrárium mellett jobbra az idegenforgalomból próbál megélni. Ez utóbbi területen már szép sikereket értek el a falusi turizmus keretein belül.

¹⁴ GALAMBOS TIBOR: *Székelykeve (Skorenovac)*. LO Press. Kovin, 2001. 30–49. pp.

5. táblázat

Kevevára község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)¹⁵

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Deliblát	3 498	44	2 802	652	2 939	54	2 158	727
Dunadombó	1 283	28	1 078	177	1 188	17	926	245
Emánueltelep	180	62	54	64	161	38	70	53
Gálya	3 302	120	2 619	563	2 929	115	2 298	516
Homokbálványos	6 106	37	5 457	612	5 820	29	4 894	897
Homokos	3 145	51	2 258	836	2 690	49	1 981	660
Kevepallós	2 044	43	1 928	73	1 794	20	1 675	99
Kevevára	14 250	786	11 513	1 951	13 515	700	10 706	2 109
Kisbálványos	420	5	396	19	332	7	287	38
Székelykeve	2 574	2 232	141	201	2 354	1 972	155	227
Összesen	36 802	3 408	28 246	5 148	33 722	3 001	25 150	5 571

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima I. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 34. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

A legkisebb területű bánáti község (járás), a Dél-bánáti körzethez tartozó Ópáva község (járás), mindössze 203 km² kiterjedésű. Ezen a kis területen mindössze négy helység fekszik, ezek közül Ópáva (Опово / Opovo), a község (járás) központja városi jellegű település. A további három helység Baranda (Баранда / Baranda), Szekerény (Секерин / Sefkerin) és Torontálsziget (Сакуле / Sakule). A négy település közül korábban – a történelmi Magyarország fennállása idején – három, Torontál vármegye Antalfalvai, egy – Szekerény – pedig a Pancsovai járáshoz tartozott. A települések magyar szempontból jóformán „érdektelennek” mondhatók, mivel mind a négy helység – 1910-ben is – szerb többségű volt. Igaz, Ópáván és Torontálszigeten kisebb, néhány száz fős németajkú közösség is élt, akik – 1944 és 1948 között – végleg felszámolódtak. Ugyanakkor Ópáván egy kisebb, római katolikus felekezetű horvát közösség megmaradt.¹⁶ Az ópávai római katolikus plébániához tartozott Torontálsziget település is, amelynek az első világháború után épített római katolikus templomát 1945 után lebontották.¹⁷

¹⁵ Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

¹⁶ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017. 12–13. pp., 22–24. pp., 28–29. pp. GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017. 39–40. pp.

¹⁷ *A Nagybecskereki Római Katolikus Egyházmegye elektronikus honlapja*: <http://www.catholic-zr.org.rs/opava/> (Letöltés ideje: 2018. június 4.)

6. táblázat

Ópáva község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)¹⁸

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Baranda	1 648	13	1 542	93	1 544	8	1 354	182
Ópáva	4 693	28	3 744	921	4 527	32	3 771	724
Szekerény	2 627	15	2 279	333	2 522	8	2 162	352
Torontálsziget	2 048	2	1 942	104	1 847	6	1 707	134
Összesen	11 016	58	9 507	1 451	10 440	54	8 994	1 392

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 34. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közléje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Pancsova község (járás) (Општина Панчево / Opština Pančevo) települései 1920 előtt a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásához tartoztak. Napjainkban nehezen hihető, de a térségben jelentős számú német élt. Beresztóc (Банатски Брестовац / Banatski Brestovac), Galagonyás (Глогоњ / Glogonj), Omlód (Омољница / Omoljica), Torontálalmás (Јабучка / Jabuka) római katolikus, Ferenthalom (Качарево / Kačarevo) pedig jobbra ágostai hitvallású evangélikus német többséggel rendelkezett a második világháború végéig. A helyi németeknek – az egyes településen még álló sváb házaikat leszámítva – nem sok nyomuk maradt. Még templomaikat is lerombolták, kivéve a galagonyási római katolikus templomot. Részben Ferenthalom evangélikus temploma is megmaradt, de mára „felismerhetetlen”. Tornya már nincs, inkább hasonlít egy régi lakóépületre. Eredeti funkcióját már rég nem tölti be; nincs kinek. Az előbbiekből említett települések az 1940-es évek második felében zajlott szerb betelepítések miatt teljesen elszerbbesedek, illetve sok macedón is érkezett az egyes helységekre. Többségében szerbek által lakott Dolova (Долово / Dolovo) és Tárcsó (Старчево / Starčevo). Az előbbi településen jelentős ortodox román kisebbség, utóbbinál pedig római katolikus horvát és német közösség élt. Napjainkban is igaz ez a megállapítás azzal az eltéréssel, hogy németek már nem élnek Tárcsón. Révújfalú (Банатско Ново Село / Banatsko Novo Selo) korábban román falu volt, utóbb elszerbbesedett, de jelentős számú román népesség él ma is a településen. Sándoregyháza (Иваново / Ivanovo) Al-dunai székely település, amely a mai napig tartja relatív magyar többségét. A római katolikus székelyek mellett, szintén római katolikus bolgárok, valamint pravoszláv szerbek élnek. A falut még 1876-ban alapították. Előbb római katolikus bolgár és német családok telepedtek ide, majd 1883 és 1886 között megérkeztek a bukovinai székelyek is. Addigra azonban a Duna áradásai a németeket és a bolgárok egy részét elvándorlása kényszerítette. Ez lett a későbbi sorsa a bukovinai eredetű székelység egy részének is, akik szintén a

¹⁸ Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

folyami áradások miatt vándoroltak el a faluból. Egy részük visszavándorolt Bukovinába, vagy továbbment Erdélybe, valamint más, délvidéki, jobbára németek, illetve horvátok által lakott falvakba. Az elvándorlók többsége asszimilálódott. A település a francia származású Bonnaz Sándor (1812-1889) csanádi püspök (1860-1889) után nyerte a nevét.¹⁹ A mai demográfiai helyzetet jól szemlélteti a faluról a Magyar Szó hasábjain megjelent írás: „Az ezer lakosú faluban ma mintegy négyszázan vannak, a hivatalos adatok szerint, a helyiek szerint azonban ennél kevesebben, s közülük is csak kevesen beszélnek már a nyelvet. A művelődési egyesület elnöke maga is bevallja későbbi beszélgetésünk során, hogy alig hall magyar szót a hétköznapokban, hiszen munkahelyén is mindenki vel szerbül beszél, és felesége sem magyar, így otthon sem igen használják a nyelvet. A helyi plébános pedig hozzát teszi, a faluban az is jellemző, hogy két magyar szülő sétál az utcán a gyermekeivel, és azokkal fennhangon szerbül beszélgetnek. Mindez akkor kezdődött ennyire intenzíven, amikor megszűnt a magyar oktatás.”²⁰

Pancsova (Панчево / Pančevo) a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásának székhelye, valamint az egykori vármegye közigazgatási rangban legjelentősebb – törvényhatósági jogú – városa volt. Jelenleg Pancsova község (járás) központja. A városban – 1910-ben – a legjelentősebb népelem a pravoszláv szerb (42%), majd a római katolikus német (36%) volt, a magyarság – a népességben belüli 16%-kal – csak a harmadik legnépesebb közösségnek számított. Napjainkban a településen egy közel háromezer fős magyar közösség él, amelynek jelentős részét a harmadik – az 1964-ben Pancsovába olvasztott – Al-dunai székely település, Hertelendyfalva²¹ (Војловица / Vojlovica) adja. A városrészben még mindig élnek református felekezetű magyarok, továbbá ágostai hitvallású evangélikus szlovákok. A pancsovai magyarság jelenlegi helyzetéről Erdei Iván Márk, a Bánság déli részeinek magyarságkutatója a következőket közölte: „Pancsova város [...] a maga hetvenhatezres lakosságával a vajdasági Bánság második legnépesebb városa, de már csupán hajszállal marad el attól, hogy demográfiailag Nagybecskerekét is megelőzze. (A 2011. évi népszámlálás adatai szerint Pancsovát 76 203, Nagybecskerekét pedig 76 511 fő lakja.) Mára gyakorlatilag Belgrád agglomerációjának a része. Pancsova neves, magyar vonatkozásokkal teli múlttal rendelkezik, még mindig jelentős, ám fogyatkozóban levő magyar szórványközösség is lakja. [...] „A városban élő katolikus magyarságról Pastyk Róbertet, a templom plébánosát faggattam. Augusztusi látogatásom idején Róbert atya csupán egy hónapja szolgált Pancsován, így adatközlésében csak arra az időszakra szorítkozott. Elmondása szerint a szentmiséket nagyjából 70 hívő látogatja. A gyülekezet nemzetiségi összetétele vegyes, az őshonos magyarok és a beköltözött horvátok és albánok teszik ki. A hívek nemzetiségi hovatartozására vonatkozó utolsó hivatalos egyházi adata 1983-ból származik: Pancsován akkor 2 749 katolikus élt, közülük 1 221 magyar, 1 211 horvát, 196 bolgár és 121 német. A katolikus gyülekezet magyar részét komoly problémák sújtják. Ezek közül mindenekelőtt kiemelendő az elvándor-

¹⁹ NAGY SÍVÓ ZOLTÁN: *Bukovina mit vétettem?* Forum Könyvkiadó. Újvidék, 1999. 6–19. pp.

²⁰ TÓMÓ MARGARÉTA: *Sándoregyháza*. Hétféve. Magyar Szó. 2016. július 10. Magyar Szó Online: <https://www.magyarszo.rs/hu/3102/hetvege/149626/S%C3%A1ndoregyh%C3%A1za.htm> (Letöltés ideje: 2018. június 2.)

²¹ Hertelendyfalva névadója Hertelendy József (1833–1891) torontáli főispán (1874–1891), aki a bukovinai székelyek Magyarországra történő telepítésében, valamint az Al-dunai székely falvak (Hertelendyfalva, Sándoregyháza és Székelykeve) létesítésében „oroszlánrészt” vállalt. GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017. 27–28. pp.

lás és a vegyes házasságok. A Trianon utáni években a templomot a horvátországi rendtartományhoz tartozó ferencesek látták el az 1928-tól 1997-ig terjedő időszakban. Pastyik atya különös gondként apostrofálta, hogy a horvát atyák nem nagyon törődtek a gyülekezet magyar részével, ami nagyon is megérződik. A vasárnapi szentmise vegyes (magyar–horvát), a hétköznaponként tartott pedig a jelen levő hívek nemzetiségétől függ. (Pl. ha a misét látogató hívek többsége magyar, akkor az egész szertartás magyarul zajlik.) [...] Dél-Bánság nemzetpolitikai és nemzetstratégiai szempontból különösen fontos régió. Itt húzódtott meg egykoron hazánk déli határa, és itt élnek a legdélebbi őshonos magyar közösségek is. Ezek állapota aggodalomra ad okot. Félő, hogy a dél-bánsági magyarság az elvándorlás és önfeladás következtében egy-másfél évtizeden belül teljesen felemésződik. Ez szükségszerűvé teszi a térséggel való jövőbeni kiemelt foglalkozást.²²

Pancsova község (járás) területén három városi jellegű település (Ferenchalom, Pancsova és Tárcsó) helyezkedik el, a többi helység falunak tekintendő.

7. táblázat

Pancsova község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)²³

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Beresztóc	3 517	8	3 029	480	3 251	9	2 801	441
Dolova	6 835	36	5 346	1 453	6 146	21	4 796	1 329
Ferenchalom	7 624	19	5 042	2 563	7 100	28	5 238	1 834
Galagonyás	3 178	26	2 400	752	3 012	22	2 328	662
Omlód	6 518	61	5 868	589	6 309	76	5 720	513
Pancsova	77 087	3 279	60 963	12 845	76 203	2 770	62 143	11 290
Révaiújfalú	7 345	18	4 837	2 490	6 686	24	4 630	2 032
Sándoregyháza	1 131	452	223	456	1 053	360	276	417
Tárcsó	7 615	111	6 205	1 299	7 473	82	6 325	1 066
Torontálalmás	6 312	27	3 224	3 061	6 181	30	3 242	2 909
Összesen	127 162	4 037	97 137	25 988	123 414	3 422	97 499	22 493

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 34-36. pp., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

²² ERDEI IVÁN MÁRK: *Fogyatkozó magyar világ a Torontál legdélebbi városában. Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. Szabadka, 2017/2. 75–84. pp.*

²³ Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális ovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

Versec község (járás) (Општина Вршац / Opština Vršac) területe egykoron – 1920 előtt – a történelmi Temes vármegye Verseci és Fehértemplomi járásához tartozott. A trianoni békeszerződés aláírása előtt is jobbára románok, továbbá németek, szerbek, végül magyarok által lakott térségnek számított. A mai Versec község (járás) területén napjainkban is sok román nemzetiségű személy él. A község (járás) 24 településnek ad otthont, ezek közül csak Versec városi jellegű település, a többi falunak tekintendő. A huszonhárom falu közül csak kettő, Fejértelep és a Verseci Rétek nem volt önálló település a történelmi Magyarország fennállása alatt, mindössze külterületnek minősültek. A falvak közül Almád (Јабланка / Jablanka), Kiszsered (Мало Средиште / Malo Središte), Kiszsám (Мали Жам / Mali Žam), Márktelke (Марковац / Markovac), Meszesfalva (Месић / Mesić), Mélykastély (Куштиљ / Kuštilj), Réthely (Ритишево / Ritiševo), Temesógr (Стража / Straža), Temesszőlős (Сочица / Sočica) és Vajdalak (Војводиници / Vojvodinci) napjainkban is román többségű falvak. Ezek a települések jobbára a szerb-román határ mentén, Versectől keletre helyezkednek el. Fürjes (Зарајица / Zagajica), Homokdiód (Орешац / Orešac), Homokszil (Уљма / Uljma), Izbistye (Избиште / Izbište), Nagyszsered (Велико Средиште / Veliko Središte), Párta (Парта / Parta), Porány (Потпорањ / Potporanj), Temeskutás (Гудурица / Gudurica), Temesraulis (Павлиш / Pavliš), Temesvajkós (Влајковац / Vlajkovac), Verseci Rétek (Вршачки Ритови / Vršački Ritovi) és Versecvát (Ватин / Vatin) szerb többségű falvaknak tekintendők.

8. táblázat

Versec község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)²⁴

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Almád	281	–	75	206	251	Nincs adat.	83	Nincs adat.
Fejértelep	376	241	82	53	333	197	61	75
Fürjes	575	2	513	60	500	6	441	53
Homokdiód	420	8	171	241	382	5	147	230
Homokszil	3 598	23	2 987	588	3 269	22	2 609	638
Izbistye	1 728	7	1 499	222	1 472	12	1 201	259
Kiszsered	120	6	15	99	89	3	22	64
Kiszsám	379	13	108	258	283	10	76	197
Márktelke	329	10	33	286	255	9	26	220
Meszesfalva	227	1	19	207	198	Nincs adat.	30	Nincs adat.

²⁴ A „Nincs adat.” megjegyzés esetén, adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, emiatt – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Mélykastély	806	4	19	783	748	Nincs adat.	19	Nincs adat.
Nagyszerez	1 340	99	1 044	197	1 270	117	924	229
Párta	444	3	424	17	376	Nincs adat.	345	Nincs adat.
Porány	311	5	293	13	272	7	257	8
Réthely	509	12	43	454	549	13	48	488
Temeskutas	1 267	44	839	384	1 094	37	763	294
Temesór	693	16	52	625	531	8	50	473
Temespaulis	2 237	58	1 958	221	2 195	63	1 826	306
Temesszőlős	170	1	4	165	133	Nincs adat.	15	Nincs adat.
Temesvajkóc	1 178	182	656	340	1 148	170	657	321
Vajdalak	417	3	19	395	363	3	20	340
Versec	36 623	1 800	28 372	6 451	36 040	1 517	27 806	6 717
Verseci Rétek	91	14	60	17	37	Nincs adat.	27	Nincs adat.
Versecvát	250	67	133	50	238	56	142	40
Összesen	54 369	2 619	39 418	12 332	52 026	2 263	37 595	12 168

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 32-34. pp., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlője, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Fejértelep (Шушара / Šušara) az egyedüli magyar többségű falu Versec község (járás) területén. Fejértelep az európai viszonylatban egyedülálló Delibláti-homoksvatag szomszédságában fekvő helység. A falut hivatalosan csak 1896-ban alapították. Habár korábban is folyt ezen a területen mezőgazdasági tevékenység, de állandó helységet nem létesítettek. Később sem számított önálló településnek, 1910-ben a szerbajkú Izbistye külterülete volt. Nevét báró Fejérváry Géza (1833-1914) miniszterrel, illetve miniszterelnökről kapta. Habár az utazó számára megkapó élmény a környékbeli homokdűnék látványa a helyi magyarság számára nehéz megélhetést ad, pedig a homokos talaj néhány növény termesztésére kedvező. A sok munkával járó nehéz megélhetés miatt egyre több lakos hagyta el és hagyja el ma is a falut. Az 1910. évi népszámlálás idején még 946 lakosa volt a külterületnek, ebből 527 fő volt német, 305 fő magyar, 67 fő román, 26 fő szlovák és 21 fő szerb anyanyelvű személy.²⁵ Az etnikai – és felekezeti – összetételre a második világháború vége volt nagy hatással, mivel a német többség ekkor tűnt el a faluból. A helység, amelynek népességszáma a felére zuhant vissza, ettől

²⁵ *A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint.* Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1912, 611. p.

kezdve magyar többségűvé vált. Napjainkban „főleg fiatalból van itt kevés, munkalehetőség híján ugyanis elhagyják a falut. Sok a vegyes házasságban élők száma is.” [...] „Sajnálatos tény, hogy a faluban nincs vezetékes telefon – megjegyzés: ellopták a vezetékeket –, de még a mobiltelefonokat sem lehet használni, mert nincs térerő.” [...] „A lakosság zöme a mezőgazdaságból él, csak nagyon kevesen ingáznak más településekre. De hát nem is csoda, hisz nyáron, a szünidő alatt még a busz sem jár Fejértelepre! Akinek nincs autója, az helyhez van kötve.” [...] „Fejértelepen 1998-ban szűnt meg a magyar nyelvű oktatás. Nyugdíjba ment a tanítónő, aki azt tanácsolta a szülőknek, hogy mivel gyermekeik ötödik osztálytól amúgy is szerbül folytatják majd tanulmányaikat a közeli Homokszílen (Uljmán), akkor inkább már kezdettől fogva a szerb tanyelvűt válasszák, a nehézségek elkerülése érdekében...” „Fejértelepen, e piciny magyar bánáti szórványfalucskában természetesen gonddal kell megküzdeniük nemzettársainknak. Nincs sem autóbuszjárat, sem telefonhálózat, de még magyar rádió- és tévéadás is csak elvétve fogható. Töretlen hitük és magyarságtudatuk azonban segíti őket abban, hogy magyarok maradjanak ott, ahol a legnehezebb. A szórványban, ahova a segítő kéz csak nagy ritkán ér el.”²⁶

Versec (Вршац / Vršac) városa nemcsak a történelmi Temes vármegye, hanem Dél-Magyarország egyik legjelentősebb városa volt. Az alapvetően németajkú helység előbb (1817) szabad királyi, majd (1870) törvényhatósági jogú város volt, mielőtt a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett volna.²⁷ A neves író és MTA tag, Herczeg Ferenc (1863-1954) szülővárosát a szerbség is otthonának vallotta, hiszen a Szerb Pravoszláv Egyház egyik központja napjainkban is. A városban van szerb ortodox székesegyház, valamint püspöki palota is. A németek munkája és szorgalma virágoztatta fel a települést, amely a közeli Fehértemplom városával és a környékbeli szőlőültetvényekkel együtt az egyik leghíresebb történelmi magyar borvidéket alkotta. A német lakosság egy része már a második világháború végén elhagyta várost, a többieket a jugoszláv partizánok kényszerítették erre. Napjainkban Versec, nemcsak Versec község (járás), hanem a Dél-Bánát egyik központja is. Jelenleg egy kisszámú, de elég aktív magyar közösség él a településen, akiket jobbra a Petőfi Sándor Kultúregyesület tart össze, a római katolikus egyház, illetve szentmisék mellett.

Zichyfalva község (járás) (Општина Планиште / Opština Plandište) területe egykoron a történelmi Torontál vármegye, azon belül is főképp a Bánlaki járás része volt. A szerb-román határ mellett fekvő térség napjainkban 14 helységnek ad otthont. A község (járás) központja Zichyfalva (Планиште / Plandište). A települések közül tíz számít történelmi településnek, amely a történelmi Magyarország fennállása alatt is önálló volt. A napjainkban túlnyomórészt pravoszláv szerbek által lakott Balát (Купиник / Kupinik), Biószeg (Банатски Соколац / Banatski Sokolac), Laudontanya (Лаудоновац / Laudonovac), valamint Rárós (Милетићево / Mileticevo) korábban külterületnek minősült. Györgyháza (Велика Грета / Velika Greda), Istvánvölgy (Хайдучица / Hajdučica), Szécsenfalva (Дужине / Dužine) és Zichyfalva (Планиште / Plandište) egykoron jobbra – római katolikus felekezethez tartozó – németek által lakott települé-

²⁶ TOMEK VIKTOR – TÓTH TIBOR: *Elzárva a külvilágtól*. Bánáti Újság, Hét Nap Online: <http://hetnap.rs/mobile/?p=cikk&id=3895> (Letöltés ideje: 2018. június 4.)

²⁷ MILLEKER BÓDOG: *Versecz*. In: BOROVSKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai*. Temes vármegye és Temesvár. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1914. 438. p., 443. p.

sek voltak. A németeket a második világháború végén a jugoszláv partizánok brutális módon megtizedelték, továbbá egy részük szovjet munkatáborokba került. A helyben maradt svábokat a partizánok a Délvidék területén létesített táborokba („lógerekbe”) zárták, ahol 1944 és 1948 között módszeresen gyilkolták őket vagy az alultápláltság, a betegségek, a járványok, a téli fagy, illetve a végelgyengülés végzett velük. A táborokat csak 1948-ban számolták fel. Ekkor a túlélőknek még Jugoszlávia területét is el kellett hagyniuk. Jobbára Németországba vándoroltak és leltek új hazára. Településeikre, házaikba szerbeket vagy más délszláv népelemeket (pl. macedónokat) telepítettek. Györgyháza, Szécsenfalva, valamint a szerb többségű, de jelentős német kisebbségnek is otthont adó Nagygáj (Велики Гай / Veliki Gaj) római katolikus templomait lerombolták. Szerb többségű falu a történelmi múltban – Nagygájon kívül – nem volt a térségben. Napjainkban pedig az időközben szlovák többségűvé vált Istvánvölgyet, továbbá a nagyobb részét románajkú Szentjánost (Бариче / Barice), valamint a többségében magyarok által lakott Ürményházát (Јерменовци / Jermenovci) leszámítva mindegyik – pravoszláv felekezethez tartozó – szerb többséggel rendelkezik. Egykoron – 1910-ben – Óléc (Стари Лец / Stari Lec) és Torontálújfalú (Марковићево / Markovićevo) is magyar többségű volt, de idővel „elszerbesedett”. Nagymargita (Маргита / Margita) a románság egyik települése volt, szintén „elszerbesedett”. Ürményháza Zichyfalva község (járás) egyedüli magyar többségű települése. A falu „újabb” alapítású település. Ürményházát Ürményházi József, temesvári kincstári jószágigazgató alapította 1817-ben, amikor 62 magyar családot telepített ide, majd 1844-ben további 80 magyar család érkezett a faluba. A 19. század első felében még csak pusztá, azonban 1838-ban már 674 lakosa volt, akik a kamara földesúri hatósága alá tartoztak.²⁸ Az 1848/1849. évi forradalom és szabadságharc időszakát megszenvedte, a szerb felkelők – 1848. szeptember 23-án – megtámadták a falut és az ott tartózkodó 2 000 magyar népfelkelőt elűzték, majd pedig kifosztották és felgyújtották a helységet. A település magyar lakossága emiatt elmenekült a településről és csak 1850-ben tért vissza újraépíteni azt. Ürményháza legjelentősebb demográfiai problémái napjainkban a következők: *„A legnagyobb veszély itt is az elnéptelenedés, a helybeliek elvándorlása. Mivel olcsók a házak, Ürményházán sok belgrádi vesz ingatlant, vikendházként használják őket. A szomszéd falvakból, mindenekelőtt a csatorna túloldalán Újsándorfalvából (Janošik) szlovákok is vásárolnak itt, de ők már állandóra – ide költöznek.” [...] „A fiatalok 70 százaléka azonban már elköltözött innen, menekülnek, még akkor is, ha ez nem jelent megoldást! Katasztrófahelyzet! Helyben vágják alattunk a fát, az illetékesek előrehaladásra, fejlődésre nem adnak esélyt, ez a legnagyobb gond.” [...] „Az állami földet fölvásárolták a mágnások, a fiatalok egyszerűen nem tudnak hol dolgozni.” [...] „Nincs munka, nincs biztonság, a fiatal emberek elköltöznek. Higgycél el, meg fog szűnni az iskolánk, nincsenek gyerekek, nincs semmi, végünk van! Pedig egy kis, gazdag falu volt ez...”* – nyilatkozott szomorúan a Magyar Szó munkatársának Szabó János helyi vállalkozó.²⁹

²⁸ GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Bánlaki járásában*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2017. 61. p.

²⁹ SZELI BALÁZS: *Istvánvölgy, Ürményháza és Óléc. Munka nélkül végünk van!* In: Fodor István (szerk.): *Szórványlétben I. Magyar Szó. Újvidék, 2016. 86. p.*

9. táblázat

Zichyfalva község településeinek „vázlatos” nemzetiségi adatai (2002, 2011)³⁰

Település	Nemzetiség (fő), 2002				Nemzetiség (fő), 2011			
	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb	Összesen	Magyar	Szerb	Egyéb
Balát	349	1	334	14	238	6	214	18
Biószeg	366	5	336	25	272	Nincs adat.	246	Nincs adat.
Györgyháza	1 374	169	960	245	1 158	136	799	223
Istvánvölgy	1 375	159	419	797	1 150	116	391	643
Laudontanya	24	–	16	8	21	–	18	3
Nagygáj	790	15	670	105	560	12	464	84
Nagymargita	1 047	100	462	485	924	85	383	456
Óléc	1 094	156	791	147	963	94	201	668
Rárós	622	–	600	22	497	Nincs adat.	478	Nincs adat.
Szentjános	598	6	29	563	516	7	42	467
Szécsenfalva	219	5	119	95	147	8	85	54
Torontálújfalú	216	46	152	18	160	39	102	19
Ürményháza	1 033	714	113	206	905	557	102	246
Zichyfalva	4 270	243	2 539	1 488	3 825	213	2 343	1 269
Összesen	13 377	1 619	7 540	4 218	11 336	1 280	5 868	4 188

Forrás: Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003, 36. p., A 2011. évi adatok forrása: Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlöje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.

Összefoglalva elmondható, hogy az 1910. évi népszámlálás adataihoz képest jelentős változások mentek végbe a Bánát déli részének etikai, illetve felekezeti statisztikájában is. Annak ellenére, hogy a térségben már akkor is szerb dominancia érvényesült, több népcsoport is otthonának vallotta a vidéket. A római katolikus felekezeti német közösségek – 1944 és 1948 között – felszámolódtak, jóformán egyéb nyomuk is alig maradt, mivel még az egyházi épületeiket (templomokat, kápolnákat, etc.) is jobbára lerombolták. A 2002. évi szerbiai népszámlálás mindössze 508 főt, a 2011. évi szerbiai népszámlálás pedig 472 főt mutatott ki, akik magukat német nemzetiségűnek vallották.

³⁰ A „Nincs adat.” megjegyzés esetén, adatvédelmi szempontok miatt – három fő alatt – nem közölték a statisztikai adatokat, emiatt – és más, a tanulmányban nem feltüntetett nemzetiségek hasonló adatainak hiánya miatt – az „Egyéb” kategória értékeit sem lehet pontosan meghatározni. Az „Egyéb” kategóriába az egyéb nemzetiségűek, az „Ismeretlen”, a „Nem nyilatkozott”, illetve a „Regionális hovatartozás” válaszadási kategória adatai is beleértendők.

A románság több településen is elvesztette a többségét, de még mindig nagyobb számban képviseli magát, erősnek mondható. A román határ mentén sűrűbben, Pancsova, illetve Belgrád (Београд / Beograd) felé haladva már inkább „szigetszerűen” helyezkednek el. A román nemzetiségűek száma 2002 és 2011 között 21 618 főről (6,9%) 18 000 főre (6,1%) apadt.

A magyarság sorvadása az elvándorlás, az alacsony születésszám, a kedvezőtlen haláladási adatok miatt egyre előrehaladottabb, ugyanakkor kisebbségi lét „természetes velejárója”, az asszimiláció veszélye is egyre jelentősebb. A Dél-bánati magyarság 2002 és 2011 között – közel egy évtized alatt – 2 250 fővel csökkent, 15 444 főről 13 194 főre zuhant vissza. Számaránya az össznépelességen belül 4,9%-ról 4,5%-ra csökkent. A magyarság a legérzékenyebb veszteségeket az Antalfalva község (járás), a Kevevára község (járás), továbbá a Pancsova község (járás), a Versec község (járás), valamint a Zichyfalva község (járás) területén szenvedte el. Főképp a magyar többségű települések veszteségeire érdemes odafigyelni. Különösen Torontálvásárhely, Székelykeve, Sándoregyháza, Fejértelep, valamint Ürményháza többségében magyar, valamint Pancsova (Hertelendyfalva), Versec magyar közösségeinek helyzete igényel odafigyelést.

Az evangélikus szlovákság számbelileg viszonylag tartja magát. Népszámszámuk – a két utóbbi szerbiai népszámlálás nemzetiségi adatai szerint – 15 212 főről (4,9%) 13 777 főre (4,7%) zuhant vissza. Más „történelmi” népcsoportok (csehek, horvátok), ha kisebb számban is, de előfordulnak még a térségben. Ugyanakkor – a jugoszláv érában végbement betelepítéseknek köszönhetően – nem „őshonos” népelemek (pl.: a Zichyfalván, továbbá a Pancsován, a Ferenchalmon, valamint a Torontálmáson nagyobb számban élő macedónok) is már otthonuknak vallják a térséget.

A 2002. és a 2011. évi népszámlálások kapcsán érdemes megjegyezni, hogy a „fehér pestis” a népességfogyás már a szerbséget is elérte. A 2002. évi szerbiai népszámlálás szerint 220 641 fő (70,3%) vallotta magát szerb nemzetiségűnek. A 2011. évi szerbiai népszámlálás szerint már csak 208 462 főt (71%) tett ki a számuk. Érdekes sajátosság, hogy a megoszlási viszonyszámokat tekintve az össznépelességen belül – fogyása ellenére – a szerbség „javított a pozícióin”. Azonban nemcsak a Dél-Bánátban, hanem egész Szerbiában jelentős demográfiai problémákkal kell a többségi szerb társadalomnak is szembenéznie, valamint ezekre érdemben reagálnia. Felmerül a kérdés, hogy – a különféle, előbbieken megemlített népcsoportok és – a szerbség mit kezd a jelenben, illetve a jövőben ezzel a „keserű pohárral”?!

Felhasznált irodalom

- A Magyar Szent Korona országainak 1910. évi népszámlálása. I. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, 1912.
- ERDEI IVÁN MÁRK: *Fogyatkozó magyar világ a Torontál legdélebbi városában*. Aracs. A délvidéki magyarság közéleti folyóirata. Szabadka, 2017/2.
- FÉNYES ELEK: *Magyarországnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. VI. kötet, Katonai Végvidék*. Trattner-Károlyi Tulajdona. Pest, 1840.
- GALAMBOS TIBOR: *Székykeve (Skorenovac)*. LO Press. Kovin, 2001.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *A Bánság újratelepítése, különös tekintettel a 18. századi telepítési folyamatokra*. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): *Forum Acta Juridica et Politica*. 2015/1.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Alibunári járásában*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2017.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Antalfalvai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Bánlaki járásában*. Históriaantik Könyvkiadó. Budapest, 2017.
- GYÉMÁNT RICHÁRD: *Etnikai és felekezeti viszonyok a történelmi Torontál vármegye Pancsovai járásában*. Históriaantik Könyvkiadó, Budapest, 2017.
- KABÓK ERIKA: *A magyar gyerekek „visszatértek”*. In: Fodor István (szerk.): *Szórványlétben II*. Magyar Szó. Újvidék, 2017.
- LÉPHAFT PÁL: *Udvarszállás. Milyen fogadalmat tett Horváth István?* In: FODOR ISTVÁN (szerk.): *Szórványlétben I*. Magyar Szó. Újvidék, 2016.
- MILLEKER BÓDOG: *Versecz*, in: BOROVSZKY SAMU (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1914.
- NAGY SÍVÓ ZOLTÁN: *Bukovina mit vétettem?* Forum Könyvkiadó. Újvidék, 1999.
- REISZIG EDE: *Torontál vármegye községei*. In: Borovszky Samu: *Torontál vármegye*. Magyarország vármegyéi és városai. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1912.
- REISZIG EDE: *Fehértemplom*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye és Temesvár*. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1914.
- Republički zavod za statistiku, Odeljenje za diseminaciju i odnose sa javnošću. Beograd, 2017. Az adatok közlöje, Tóth-Glemba Klára, kisebbségkutató, az MTA külhoni köztestületi tagja.
- Stanovništvo, nacionalna ili etnička pripadnost, podaci po naseljima 1. kötet*. Republički zavod za statistiku. Beograd, 2003.
- SZELI BALÁZS: *Istvánvölgy, Ürményháza és Óléc. Munka nélkül végünk van!* in: FODOR ISTVÁN (szerk.): *Szórványlétben I*. Magyar Szó, Újvidék, 2016.
- A Bánáti Szerb Ortodox Helytartóság honlapja*: <http://www.eparhijabanatska.rs/parohije/crepajskonamesnistvo/debeljaca/>
- A Nagybecskerekai Római Katolikus Egyházmegye elektronikus honlapja*: <http://www.catholic-zr.org.rs/opava/>

Az SZTE Klebelsberg Könyvtár honlapja: <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww1/who/putnik.html>

Vajdaság portál: <http://vojvodinaportal.com/hu/tornaierika?page=583&filter0=1>

TOMEK VIKTOR – TÓTH TIBOR: *Elzárva a külvilágtól.* Bánáti Újság, Hét Nap Online: <http://hetnap.rs/mobil/?p=cikk&id=3895>

TÓMÓ MARGARÉTA: *Sándoregyháza.* Hétvége, Magyar Szó. 2016. július 10. *Magyar Szó Online:* <https://www.magyarso.rs/hu/3102/hetvege/149626/S%C3%A1ndoregyh%C3%A1za.htm>